

FITRAT

(الفطرة)

İnsanın

doğuştan sahip olduğu
bütün özelliklerini ifade eden
bir terim.

Fitrat kelimesi "yarmak, ikiye ayırmak; yaratmak, icat etmek" mânalarına gelen *fatr* kökünden isim olup "yaratılış, belli yetenek ve yatkınlığa sahip oluş" anlamında kullanılır. İlk yaratılış, bir bakıma mutlak yokluğun yarılarak içinden varlığın çıkması şeklinde telakki edildiğinden fitrat kelimesiyle ifade edilmiştir. Buna göre fitrat ilk yaratılış anında varlık türlerinin temel yapısını, karakterini ve henüz dış tesirlerden etkilenmemiş olan ilk durumlarını belirtir (İbn Abdülber, XVIII, 57 vd.; *Lisânü'l-‘Arab*, "ftr" md.; *Tâcül-‘arûs*, "ftr" md.). Bütün varlığın yaratılış sırasında Allah'ın türlere kazandırdığı bu temel yapıdan dolayı aynı kökten gelen *fâtır* kelimesi Kur'an'da Allah'ın isimlerinden biri olarak zikredilmiştir (meselâ bk. el-En'âm 6/14; Fâtır 35/1; ez-Zümer 39/46).

Kur'an-ı Kerim'de on dokuz yerde *fatr* kökünden türemiş fiil ve isimler, bir âyette de fitrat kelimesi geçmektedir (bk. M. F. Abûlbâki, *el-Mu'cem*, "ftr" md.). Hadislerde de fitrata ve aynı kökten gelen başka kelimelere geniş olarak yer verilmiştir (bk. Wensinck, *el-Mu'cem*, "ftr" md.). Bunlardan özellikle, "Sen yüzünü Hanîf olarak dine, Allah insanları hangi fitrat üzere yaratmışsa ona çevir" (er-Rûm 30/30) meâlindeki âyetle, "Dünyaya gelen her insan fitrat üzere doğar; sonra anne ve babası onu yahudi, hristiyan, Mecûsî (farklı bir rivayete göre hatta müşrik) yapar" (Buhârî, "Cenâ'iz", 79, 80, 93; Müslim, "Kâder", 22-25) meâlindeki hadiste geçen fitrat kelimesinden ne kastedildiğinin açıklığa kavuşturulması insanın kaderi, seçme hürriyeti, müslüman ve gayri müslim çocuklarının dinî ve hukukî durumlarının belirlenmesi gibi kelâmî, ahlâkî ve fikhî meseleler bakımından önemlidir. Ancak özellikle konuyla ilgili hadislerin gerek muhteva gerekse sıhhat açısından bazı problemler taşıması sebebiyle ciddi görüş farkları ortaya çıkmıştır. İbn Abdülber en-Nemeri'nin konuyu ayrıntılı bir şekilde ele aldığı, daha sonra yazılan eserlere de kaynak teşkil eden *et-Temhîd* adlı kitabı

başta olmak üzere tefsirler ve hadis şerhleriyle diğer kaynaklarda fitrat meselesine dair birçok farklı görüş üzerinde durulmuştur. a) Başta Selef ulemâsı olmak üzere âlimlerin önemli bir kısmı ilgili naslardaki fitrat kelimesinin "İslâm" anlamına geldiğini ileri sürmüşlerdir. Buna göre, "Dünyaya gelen her insan fitrat üzere doğar" anlamındaki hadis insanların tabii, aslî ve fitrî dinlerinin İslâmiyet olduğunu, daha sonra çevre tesirleriyle farklı dinlere yönelmenin asıl ve fitrattan sapma kabul edildiğini gösterir. Ayrıca, "Beş şey fitrattandır..." (Buhârî, "Libâs", 51, 63, 64; Müslim, "Tahâret", 49-51, 56, "Şalât", 9) diye başlayan hadis de fitratın "Müslümanlık" anlamına geldiğini gösterir. Çünkü bu hadiste geçen, bıyıkların kısaltılması hususu ilk defa İslâm'ın ortaya koyup gelenekleştirdiği bir uygulamadır (İbn Abdülber, XVIII, 76). Bu görüşe göre gayri müslimlerin çocukları da müslüman sayılır, dünyada ve âhirette müslüman muamelesi görürler. b) Fitrat "başlangıç, Allah'ın ilk yaratılışta her insan için belirlediği değişmesi mümkün olmayan farklı inanç ve bunun sonucu olan nihâî mutluluk veya bedbahtlık" anlamına gelir. Buna göre insan, Allah onu başlangıçta hangi hal üzere yarattıysa sonunda o hale dönecek (el-A'râf 7/29); başlangıçta mümin olarak yaratılan imanla, kâfir olarak yaratılan da küfürle ölecektir. Ancak çocukların ilk yaratılıştaki durumları bilinemeceği için her doğan insanın fitrat üzere doğduğunu belirten hadisin devamında, "Sonra anne ve babaları onları hristiyan, yahudi, Mecûsî veya müşrik yapar" denilerek çocuklara dünyada ebeveynlerinin dinlerine göre muamele yapılacağına işaret edilmiştir. c) Fitrattan maksat, Allah'ın Âdem'in neslinden, dünyaya gelmeden önce iman ettiğine dair aldığı ikrar ve misâktir (el-A'râf 7/172). d) Her çocuğun fitrat üzere doğduğunu bildiren hadisteki fitrat sadece müslüman doğanlar içindir; zira herkes müslüman olarak yaratılmış olsaydı Allah'ın, "Andolsun ki biz cinlerin ve insanların birçoğunu cehennem için yarattık" (el-A'râf 7/179) demesinin ve kâfirlerle ilgili daha başka hükümler koymasının anlamı kalmazdı.

Bu görüşler içinde en mâkul olanı ve giderek en çok ilgi göreni, fitratın, ilk yaratılış sırasında Allah'ın insan tabiatına bahşettiği yaratana tanıma eğilimi,

ruh temizliği vb. olumlu yetenek ve yatkınlıkları ifade ettiği şeklindeki anlayıştır. Bu yorumu benimseyen İbn Abdülber fitratla ilgili diğer görüşleri, hem dayandıkları hadislerin sıhhatiyle ilgili tereddütleri ortaya koyarak hem de akıl ve tecrübeye aykırılıklarını ifade ederek eleştirir (*et-Temhîd*, XVIII, 70, 74, 82, 83, 87, 88-90). Aynı müellif, insana yaratılıştan verilen fitratı "selâmet ve istikamet" şeklinde tarif eder ve, "Ben bütün kullarımı hanifler olarak yarattım (Müslim, "Cennet", 63; *Müsned*, IV, 162) meâlindeki kutsî hadiste geçen "hunefâ" kelimesinden istikamet ve selâmetin kastedildiğini belirtir (*et-Temhîd*, XVIII, 70-71). Ona göre, daha çok fıkıhçı ve kelâmcılar tarafından savunulan bu anlayışta fitratın iman-küfür, tanıma-reddetme, hidayet-dalâlet gibi belirleyici anlamlar taşıması mümkün değildir. Zira çocuk doğduğunda ne imanı ne de küfrü kavrayabilir. Nitekim Kur'an'da insanların hiçbir şey bilmez durumda dünyaya geldikleri ifade edilmiştir (en-Nahl 16/78). Şu halde yeni doğanlarla ilgili fitrat kavramı onların yaratılış, tabiat ve mizaç bakımından genellikle temiz ve sağlıklı olduğuna işaret eder; bunlar ancak reşid olduktan sonra iman veya küfrü seçebilirler. Eğer insanlar daha başlangıçta iman veya küfür üzere yaratılmış olsalardı hiçbir zaman inançlarını değiştiremezlerdi. Buna göre fitrat "hakki benimseme yatkınlığı" şeklinde anlaşılmalıdır (Kurtubî, XIV, 29). İnsanlar genellikle bedenî bakımdan olduğu gibi ruhî ve zihnî bakımdan da hissetmeye, algılamaya, doğru biçimde düşünmeye ve inanca elverişli olarak dünyaya gelirler. Çocukların fitrat üzere doğduğunu belirten hadislerin birinde yer alan, "Tıpkı bir hayvandan yaratılışı tam bir hayvanın doğması gibi. Siz hiç kulağı kesik ve enenmiş bir halde doğan hayvan yavrusu gördünüz mü?" şeklindeki ilâve, fitrat kavramını bu son anlayışa göre yorumlayanlar için önemli bir delil teşkil etmektedir (*a.g.e.*, XIV, 29). Fitrat hadisinde bulunan, "... Sonra ebeveyni onu yahudi, hristiyan... yapar" ifadesi, çocuklardaki temiz yaratılışın ve iman yatkınlığının çocukluk devresinde çeşitli etkilere göre değişmeye elverişli olduğunu göstermektedir.

İbn Teymiyye fitratı İslâm olarak yorumlayan görüşü benimsemekle birlikte bazı değişikliklerle bu son görüşü de

mâkul bulmaktadır (*Der³ ü te⁶ aruzi'l-⁶ akl ve'n-naql*, VIII, 359-535). Buna göre fitrat, "çocuğun iyilik ve kötülüğe, iman ve inkâra eşit derecede elverişli yaratılması" şeklinde anlaşılırsa bu takdirde onun dünyaya boş bir levha gibi geldiği kabul edilmiş olur ki bu görüş, fitratı öven ve onun devam ettirilmesini emreden âyetlerle (er-Rûm 30/30) ve hadislerle çatışır. Nitekim İbn Teymiyye'ye göre, fitrat hadisinin devamındaki, "... Sonra ebeveyni onu yahudi, hristiyan... yapar" cümlesinde "veya müslüman yapar" ifadesinin yer almaması, fitratın esas itibarıyla "İslâm" yahut en azından "İslâm'a yakınlık" anlamı taşıdığını gösterir (*a.g.e.*, VIII, 444-445). Ayrıca İbn Teymiyye, İslâm düşünce tarihi bakımından önem taşıyan bir yaklaşımla, insan fitratındaki çizginin Allah'ın dininin yani Allah'ın tanınması ve ikrar edilmesi yönünde olduğunu, çocuğun bu yönde gelişmesi için yeni şartların hazırlanmasına bile ihtiyaç bulunmadığını söyler. Çocuğun fitratında bulunan doğru çizgide yetişmesini engelleyecek olumsuz şartların ve âmillerin giderilmesi ve böylece onun fitrî kabiliyetinin önünün açılması yeterlidir (*a.g.e.*, VIII, 453-455, 462-463). İbnü'l-Esîr'in fitratla ilgili görüşü de bu yöndedir (*en-Nihâye*, III, 457). İslâm dünyasında felsefî roman türünde yazılmış *Hay b. Yakzân* gibi eserler, insanın fitratı konusunda temelini Kur'an ve Sünnet'ten alan bu şekildeki iyimser felsefenin sonucudur (İbn Tufeyl, *Hay b. Yakzân*, nâşirin mukaddimesi, s. 5-101).

Fitrat kavramına bağlı olarak, rüşd çağına erişmeden ölen çocukların âhiretteki durumu hakkında da değişik görüşler ileri sürülmüştür. a) Çocuk yaşta ölenlerin tamamının âhiretteki durumu Allah'ın dilemesine bağlıdır; çünkü eğer yaşasalardı ne yapacaklarını ancak Allah bilir. b) Müminlerin çocukları cennete girer, kâfirlerin çocuklarının durumu ise Allah'ın dilemesine bağlıdır. c) Müminlerin çocukları cennete, kâfirlerin çocukları cehenneme gider. d) Bütün çocuklar cennetlidir. e) Kâfirlerin çocukları cennet ehlinin hizmetçisi yapılır. f) Kâfirlerin çocukları imtihandan geçirildikten sonra cennete veya cehenneme girerler. İbn Abdülber çoğunluğun ikinci görüşü benimsediğini kaydeder (*et-Temhîd*, XVIII, 96-97). Fitrat kelimesini "İslâm" veya "hakkı kabule yakınlık, selâmet ve istikamet" mânasında anlayanlar, genellikle müslümanların çocukları gibi kâ-

firlerin çocuklarının da cennete gireceğini söylerler. Ayrıca bu âlimler diğer bazı deliller yanında, fitrat hadisinin bir rivayetinde yer alan ve müslümanların çocukları gibi müşriklerin çocuklarının da fitrat üzere doğduğunu belirten ifadeyi (Buhârî, "Cenâ'iz", 92, 93; *Müsned*, V, 9) kendi görüşlerine delil gösterirler.

Müslümanların rüşd çağına ulaşmaması çocuklarına miras, mülkiyet, cenaze namazı gibi konularda büyüklerle uygulanan hükümler uygulanır. Gayri müslim çocuklarının tâbi tutulacağı hükümler tartışmalı olmakla birlikte âlimlerin büyük çoğunluğu dünyevî konularda bunları anne ve babalarının dinlerinden kabul etmiş ve savaş sırasında hayatlarının korunması dışında, haklarında gayri müslimler için belirlenmiş hükümlerin uygulanması gerektiğini söylemiştir; tarihteki uygulama da bu yönde olmuştur (ayrıca bk. ÇOCUK).

Fitrat, insanın hem ruhî hem de fizikî bakımdan yaratılıştan sahip bulunduğu temel özelliklerini ifade ettiğinden, estetik maksatlarla vücudun bazı bölümleri veya organları üzerinde yapılan, aslı yapıyı değiştirecek nitelikteki müdahaleler fitratı bozmaya yönelik davranışlar olarak kabul edilmiş, İslâm âlimleri konuyla ilgili hadisleri de göz önüne alıp bu tür müdahaleleri şer'î bakımdan sakıncalı görmüşlerdir. Ancak hangi ameliyelerin fitrata müdahale sayılacağı ve bunların hükümlerinin neler olduğu hususunda çok farklı görüşler ileri sürülmüştür (M. Osman Şübeyr, IV/9, s. 161-221).

İçinde fitrat kelimesinin yer aldığı diğer bazı hadisler de vardır ki bunlara farklı mânalar verilmiştir. Bu hadislerde beş veya on şeyin fitrat (veya fitrattan) sayıldığı bildirilmektedir. Bunlar sünnet olmak, etek tıraşı olmak, tırnakları kesmek, koltuk altı kıllarını gidermek, bıyıkları kısaltmak, sakalı uzatmak, misvak kullanmak, buruna su çekmek, parmak aralarını yıkamak, tahâretlenmek gibi daha çok dış görünüşle ve temizlikle ilgili hususlardır (Buhârî, "Libâs", 51, 63, 64, "İsti'zân", 51; Müslim, "Tahâret", 49-51, 56, "Şalât", 9). Bu hadislerde geçen fitrat kelimesine genellikle "âdet ve sünnet" anlamı verilmiştir. İbnü'l-Esîr bu kısa tarifi, "geçmiş peygamberlerin ve şariatların üzerinde ittifak ettikleri, müslümanların yapmaları gereken dinî esaslar" şeklinde açıklar (*en-Nihâye*, III, 457).

BİBLİYOGRAFYA :

Râgib el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "ftr" md.; *Li-sânü'l-'Arab*, "ftr" md.; *Tâcü'l-'arûs*, "ftr" md.; *et-Ta'rifât*, "ftr" md.; Tehânevî, *Keşşâf*, "el-fitra" md.; M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "ftr" md.; Wensinck, *el-Mu'cem*, "ftr" md.; *Müsned*, IV, 162; V, 9; Buhârî, "Cenâ'iz", 79, 80, 92, 93, "Libâs", 51, 63, 64, "İsti'zân", 51; Müslim, "Kader", 22-25, 49-51, "Cennet", 63, "Tahâret", 49-51, 56, "Şalât", 9; İbn Tufeyl, *Hay b. Yakzân* (nşr. Fârûk Sa'd), nâşirin mukaddimesi, Beyrut 1974, s. 5-101; İbn Hacer, *Fethü'l-bârî*, Kahire 1959, XII, 458-459; XIV, 295; Münâvî, *Feyzül-kadîr*, Beyrut 1972, V, 33-34; Nevevî, *Şerhu Müslim*, III, 146-148; XVI, 16, 270; Aynı, *Umdu'l-kârî*, Beyrut 1348, XXII, 44; İbn Teymiyye, *Der³ ü te⁶ aruzi'l-⁶ akl ve'n-naql*, Riyad 1401/1981, VIII, 359-535; İbn Abdülber, *et-Temhîd*, Tivân 1987, XVIII, 57-141; L. Gardet, *Dieu et la destinée de l'homme*, Paris 1967, s. 333-334; Kerim Yavuz, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, Ankara 1982, s. 106-114; Beyza Bilgin, *İslâm'da Çocuk*, Ankara 1987, s. 17-27; M. Osman Şübeyr, "Ahkâmü cirrâhâti't-tecmil", *Mecelletü's-Şer'ia ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye*, IV/9, Küveyt 1408/1988, s. 161-221; D. B. Macdonald, "Fitra", *JA*, IV, 627-628; a.m.f., "Fitra", *EI²* (İng.), II, 931-932.

HAYATI HÖKELEKLİ

FİTRAT, Abdürraûf

(1886-1938'den sonra)

Türkistan Cedidçilik hareketinin önde gelen fikir ve siyaset adamı.

Buhara'da doğdu. Ticaretle uğraşan bir ailenin oğludur. Medresede tahsil gördü. 1910'da Buharalı milliyetçilerin kurduğu Terbiyye-i Etfâl cemiyetince araştırmalarda bulunmak üzere gönderildiği İstanbul'da ilk eserlerini yayımladığı gibi Terbiyye-i Etfâl cemiyetinin bir şubesini de faaliyete geçirdi. Buhara'ya döndükten sonra öğretmenlik yapmaya başladı; aynı zamanda Genç Buharalılar'ın yayın ve teşkilât işlerinde çalıştı; 1917 yılına kadar da cemiyetin liderliği ni sürdürdü.

Buhara Millî Devleti'nin kuruluşu için çalışan reformcuların merkez komitesinde görev alan Fitrat ve arkadaşları Buhara emirine karşı Ruslar'la iş birliği yaptılar. Cemiyette Osman Hoca ile birlikte şiddetli mücadele taraftarı olarak dikkat çeken Fitrat, 1917 hareketlerinin sonuç vermemesi üzerine yeniden kurulan merkez komitelerinde görev yaptı ve cemiyetin programını hazırladı. Programı hukuk devleti temeli üzerine İslâmî bir görüşle hazırlanmış olması dikkati çek-